

דברים כפי שהם נראים מידוובנה

אנה ביקונט¹

בעיני מישהו כמוני – יהודייה במוצאי וראליסטית מטבעי – נראה הדיון שהתנהל בארצי סביב טינות ועוולות שבין יהודים לפולנים בלתי מתקבל על הדעת. אומץ לבו של נשיא פולין אלקסנדר קוושניבסקי (Aleksander Kwaśniewski) שהעניק חשיבות רבה כל-כך לטקסי 10 ביולי 2001, ומחוות ההתנצלות של הבישופים הפולנים – כל אלה עדיין אינם מתקבלים על דעתי.

אחרי כל מה שהתרחש בשנה שעברה נראה שבפולין מתהלכות שתי גרסאות על האירועים בידוובנה.

"גרסת האשמה" שהמכון לזיכרון לאומי² מכון אליה כנראה, הנראית עכשיו ברורה למדי, על-אף שיעברו חודשים רבים עד שיינתן פסק הדין. על-פי הגרסה הזאת נתנו הגרמנים כנראה היתר לביצוע הפשע, הגרמנים הגו אולי את התכנית, אבל הפולנים ביצעו את הפשע. הגרסה האחרת, "גרסת החפות", אין לה כמעט ולא כלום עם "גרסת האשמה". הזמן והמקום אולי זהים אבל מהלך הדברים שונה לחלוטין. לגרסה הזאת כמה נוסחים, אבל כולם מדגישים שתי נקודות בו-זמנית: הגרמנים ביצעו את הפשע; והיהודים "הזמינו את זה". בתקופת הכיבוש הסובייטי, טוענים בעלי הגרסה הזאת, בגדו היהודים במולדתם ושיתפו פעולה עם הכובש, בשעה שהפולנים נלחמו בכובש והוגלו לסיביר. זהו הרקע כביכול לאירועים בידוובנה (היחסים בין יהודים לפולנים לפני המלחמה, על-פי הגרסה הזאת, אינם רלוונטיים כלל למה שהתרחש בעיירה). תומכי הגרסה הזאת אינם מבינים שאם אכן הגרמנים הם שביצעו את הפשע, הרי יחסם של היהודים לפולנים בזמן הכיבוש הסובייטי אינו רלוונטי כלל.

אני מבססת את השחזור הזה של "גרסת החפות" על דבריה של הסנטורית ידוויגה סטולרסקה (Jadwiga Stolarska), מאזור בחירות הכולל את ידוובנה. להלן כמה מובאות מן

---

¹ הערת עורך: אנה ביקונט פרסמה מאמרים רבים על פרשת ידוובנה הן ב- *Gazeta Wyborcza*, העיתון היומי הנפוץ ביותר בפולין, ובמקומות אחרים. ראה בייחוד שני מאמרים באנגלית: "We from Jedwabne", 11 ביולי 2001, וכן "They Had the Vodka, the Guns and the Hatred", 17 ביולי, 2001, www.wyborcza.pl. לגרסאות המקוריות של המאמרים האלה ראה: "My z Jedwabnego," *Gazeta Wyborcza*, March 23, 2000; "Mieli wódę, broń, I nienawiść," *ibid*, June 15, 2001; בימים אלה ביקונט משלימה כתיבת ספר על הנושא.

² בקיץ 2000 הטילה הממשלה הפולנית על המכון לזיכרון לאומי (Instytutu Pamięci Narodowej) את המשימה לחקור את האירועים בידוובנה ולפרסם דוח רשמי על מה שהתרחש שם ביולי 1941.

הנאום שנשאה הסנטורית ב-13 בספטמבר 2001, בזמן הדיון בסנאט על פעילותו של המכון לזיכרון הלאומי:

בשנת 1939, לאחר כניסת הרוסים, תפסו היהודים את כל עמדות השלטון, ובכלל זה העירייה. הם קיבלו נשק מן הרוסים והקימו כוח משטרה. יהודים צעירים רבים הצטרפו לנקוו"ד, לקומסומול [ארגון הנוער של המפלגה הקומוניסטית] ולמפלגה הבולשוויקית. היהודים בידובנה ערכו רשימה של הפולנים המיועדים לגירוש לסיביר וגם פיקחו על גירושם בפועל. הם סייעו לנקוו"ד ולצבא האדום לחשוף את תנועת ההתנגדות הפולנית ולדכאה. הכומר שומובסקי (Szumowski), חבר תנועת ההתנגדות, נעצר בידי הרוסים.

הוורמכט שזיהה כמה עשרות קבוצות יהודיות של הנקוו"ד שתקפו קודם לכן את הגרמנים, החליט לחסל את כל היהודים הצעירים ואת משפחותיהם. ב-10 ביולי 1941 הגיעו שלוש יחידות גסטפו לידובנה: פלוגת סער של הס"א, היחידה הממוכנת של המפלגה הנאצית, וכן יחידת העזר האווירית של NSPK מצ'יכנוב (Ciechanów). הפולנים, אקדחים מכוונים לרקותיהם ומכות מקתות רובים ניחתות עליהם, נאלצו להוציא את היהודים מבתיהם וללוותם אל כיכר השוק. הגרמנים שפכו דלק מטוסים על האסם, הקיפוהו והציתו אותו. היהודים שבאסם נשרפו לא כיהודים, אלא כקומוניסטים או כבני משפחותיהם של קומוניסטים על-פי גזר הדין שהוציא הוורמכט בביאליסטוק. לא הייתה שום אפשרות שפולני יהרוג יהודי.

אין שום תועלת לתהות על הסיבות הפסיכולוגיות שהביאו להטלת האשמה על היהודים בשיתוף פעולה עם הסובייטים. למען האמת היה לרוב תושבי ידובנה כמעט חלק בשיתוף הפעולה הזה – רובם בעל כורחם – למשל על-ידי קבלת אזרחות סובייטית.

באותה מידה אין טעם להרחיב את הדיבור על היעדר הוכחות להשתתפותם של יהודים בחשיפת תנועת ההתנגדות הפולנית. אדרבה, אנחנו יודעים על פולנים שהסגירו את בני ארצם. למעשה כבר היה הדבר ידוע אז, שכן בסוף יוני 1941, מיד אחרי כניסתו של הכובש החדש, הובאו שני בוגדים פולנים אל הגרמנים והוצאו להורג. הרעיון בדבר פלוגות סער, יחידות ממוכנות ויחידות עזר אוויריות שהגיעו לידובנה הוא פנטסיה מגוחכת שאינה מבוססת על מסמכים כלשהם, וכו'.

קשה לקבוע כמה פולנים מקבלים את הגרסה האחת או את הגרסה האחרת. סקר דעת קהל שנערך אחרי טקסי הזיכרון ב-10 ביולי נותן מושג כלשהו על המספרים היחסיים.³ עשרה אחוזים האשימו אך ורק את הפולנים בטבח; 27 אחוזים האמינו שפולנים השתתפו בטבח; ואילו 28 אחוזים הטילו את האשמה על הגרמנים בלבד. ניתן לומר במידה רבה של ודאות שהשיעורים המקבילים בידוובנה עצמה יהיו קיצוניים עוד יותר.

גרסתה של הסנטורית סטולרסקה עולה בקנה אחד עם זו של האב אורלובסקי (Orlowski), הכומר של ידוובנה; למעשה, בזמן הריאיון שערכתי עמו הודה האיש בגאווה באחריותו לגרסה הזאת. לפיכך אפשר לקבוע בוודאות שמדובר בגרסה המקובלת בידוובנה. אחרי 10 ביולי, כשסירבו תושבי ידוובנה כאיש אחד להשתתף ב"חגיגה היהודית", כפי שכינו אותה, נוספו כמה פרטים "עסיסיים" לגרסה הזאת. האב אורלובסקי טען בריאיון אתי שסרן בצבא הגרמני, וולדמר מאכול (Waldemar Macholl), היה זה שהכין את ההוראה והודיע שארבעים עד חמישים צעירים יהודים יוצאו להורג ביריה, ואילו הנותרים יישרפו. כדי לבסס את טענתו שהיהודים אשמים בכל, טען האב אורלובסקי שאותו קצין ורמאכט היה למעשה יהודי מסובלקי (Suwałki). הכומר הוסיף שיש בידי מסמכים המעידים על כך, אולם בשל האיסור על חשיפת תוכן הווידוי אין הוא יכול למסור את התיק עם המסמכים למכון לזיכרון לאומי.

לפני המלחמה היה נתון האזור של ידוובנה להשפעה מוחלטת כמעט של המפלגה הדמוקרטית הלאומית - אנדציה (Narodowa Demokracja-Endecja), מפלגה שהפיצה סממאות אנטישמיות. הכנסייה הקתולית תרמה את תרומתה הנכבדה במתן תמיכה קבועה לדמוקרטים הלאומיים.

ההשפעות האלה עדיין ניכרות בעיירה. המנהג של השאלת ספרים איש לרעהו אינו בדיוק נחלת הכלל בידוובנה, אבל עוד לפני שהופץ סיפור הטבח ברבים השאילו התושבים זה לזה פרסומים אנטישמיים. אחד הפרסומים האלה, שזכה לפופולריות רבה במיוחד, חובר והופץ בידי שירותי הביטחון כשהייתה פולין נתונה למשטר צבאי בשנות השמונים. מדובר בריאיון מזויף שערכה כביכול חנה קראל (Hanna Krall) עם ברוניסלאב גרמק (Bronisław Geremek) ששימש בימים ההם יועץ לתנועת סולידריות, ועם לך ולנסה (Lech Wałęsa), מנהיג התנועה. היהודי גרמק סיפר כביכול לקראל על שנאתו הרבה לפולנים.

העיתון הפופולרי ביותר בידוובנה כיום הוא *Nasza Polska* (פולין שלנו), שבראשו עומד לשק בובל (Leszek Bubel), אנטישמי קנאי, שהשתתף בזמנו במירוץ לנשיאות. עיתון אחר, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita* (הרפובליקה העילאית), הופץ בתחנת הרכבת, בכיכר

³ הסקר בוצע בידי CBOS, המרכז לחקר דעת הקהל, 3-6 באוגוסט 2001, והתפרסם ב-*Rzeczpospolita* ב-7 בספטמבר 2001.

השוק, ואפשר להשיגו בכנסייה. והנה נוסח הכותרת: "שמול וינטרשייס (Winterszajs) [עיוות גס של השם וסרשטיין], יהודי, נבל של המשטרה החשאית, הפירר [כך במקור] של הפפ"ר [P.P.R. – ראשי תיבות של המפלגה הקומוניסטית הפולנית אחרי המלחמה] מטיח האשמות שווא בפולנים על הטבח בידוובנה".

עלון מודפס על נייר כרומו הופץ בין עובדים נאמנים באחד המשרדים בעיר. העלון נשלח בידי התפוצה הפולנית בארצות-הברית, וכותרתו: "מה התרחש בידוובנה וכיצד" והוא פותח במשפט: "אין פשע בתולדות פולין שהיהודים כבר לא ביצעו". רשימת פשעי היהודים לאורך ההיסטוריה הפולנית מוזרה ביותר: היא כוללת את רצח קין בידי אחיו הבל וכן את צליבת ישו הנוצרי; הרשימה מסתיימת ב"פרובוקציה היהודית-קומוניסטית של הפוגרום בקיילצה ב-1946 בהשראת מוסקווה".

הספר על תעשיית השואה מאת נורמן פינקלשטיין הגיע לידוובנה מיד עם תרגומו לפולנית⁴. אין זה אומר שכל אחד בידוובנה קורא את הספר קודם שהוא עולה על משכבו, אבל אני שמעתי את כותרת הספר מוזכרת בכל דיון.

האנשים הפעילים ביותר בהפצת גרסתו של האב אורלובסקי הם כיום בשנות הארבעים לחייהם. לרובם קשרי משפחה עם הרוצחים, אם כי לאו דווקא קשרי דם (לפעמים מדובר בחותן שהשתתף בטבח). הדבר מזעזע אולי יותר מכל בסיפור הזה הוא שיש דור חדש שמטפח את הזיכרון המזויף ומגן על אבותיו שהשתתפו ברצח. כשהיו רואים אותי בידוובנה היו בני הארבעים האלה צועקים לעברי: "את שונאת פולנים. זה בגלל מיכניק (Michnik)⁵ היהודי. כל אחד יודע את זה".

להלן כמה ציטוטים מדברים שאמרו לי בני שיחי:

היהודים משתלטים על כל המשרדים, בממשלה ובכנסייה. מדוע את מנסה לחשוף את כל זה? זהו מכרה זהב. היהודים רוצים לסחוט מאתנו כסף. רשויות העיר טעו כשהרשו ליהודים להיכנס הנה ולחפש את האמת היהודית. זוהי לא האמת שלנו. העיתונאים הבאים לכאן הם אזרחים יהודים. גרוס נראה כמטורף. כשאני נוסע לחו"ל לא מרשים לי לעשות ככל העולה על רוחי, ואילו היהודים האלה מתנהגים כאילו הם בביתם.

⁴ Norman G. Finkelstein, *The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering* (London: Verso, 2000). על ספרו השנוי במחלוקת של פינקלשטיין נמתחה ביקורת במקומות רבים בגלל דברי שטנה ארסיים הכלולים בו נגד מוסדות להנצחת השואה. המחבר טוען שהמוסדות האלה ניצלו את השואה והשפיעו בערמה על הממשל האמריקאי כדי שיגיש תביעות נגד הבנקים השווייצריים וכדי לזכות בסכומי כסף גדולים בכלל.

⁵ אדם מיכניק, פעיל "סולידריות" לשעבר, הוא העורך הראשי של *Gazeta Wyborcza*.

הספר של גרוס אינו אלא שקר אחד גדול. כמה מן הבתים כאן היו שייכים ליהודים, אבל הבית שלי שייך לי. מעולם לא הרווחתי דבר מכל העניין. אני יודע עד כמה היהודונים האלה נקמנים.
היהודי וסרשטיין, קיבל יחס טוב כל-כך ועכשיו תראי כיצד גמל לנו, ירק על ההורים שלנו. איזו חרפה!

יתכן שהגרסה שהסנטורית סטולרסקה והאב אולרובסקי מעודדים אותה אינה אלא תופעה מקומית ותגובה מובנת של תסכול בעקבות ההתקפות והאשמות. אחרי הכל, האנשים האלה אינם אחראים לפשעי אבותיהם. למעשה אני שומעת את הפירוש הזה לעתים קרובות. מדי פעם בפעם שואל אותי אחד מידידי טובי הלב כיצד ניתן לעזור לתושבי ידוובנה, בייחוד לאותם אומללים שאבותיהם אכן השתתפו בטבח.

אני חושבת שיש לתמוך באותם תושבים בודדים בידוובנה שאכן נתונים להתקפות, כלומר אלה שאזרו עוז בלבם להתנגד לבני עירם ולכומר המקומי. למען האמת הרגשתם של כמה מתושבי ידוובנה טובה היום מבעבר. עד עכשיו חיו חיים מתסכלים בעיירה קטנה, בלא הזדמנויות או תקוות גדולות לעתיד, הרחק מזירת האירועים החשובים. כיום הם מושא התעניינותם של אנשים חשובים כגון הסנטורית סטולרסקה. הם זוכים לביקורים של אנשים מפורסמים כגון במאי הקולנוע בודאן פורמבה (Bohdan Poręba), הידוע לא רק בזכות סרטיו, אלא גם בגלל חברותו בארגון האנטישמי "גרונוולד" (Grunwald) שנהנה מתמיכתה של המפלגה הקומוניסטית בשנות השמונים. הם מקבלים התמיכה מוסרית מידי בני סמכא כגון הפרופסור טומש סטשמבוש (Tomasz Strzembosz⁶), ואם יבואו לארצות-הברית (עבודה לא חוקית בחו"ל היא מקור פרנסה חשוב עבור תושבי האזור), תקבל אותם הקהילה הפולנית בשיקגו בחמימות ותזדרז למצוא להם מקומות עבודה.

רוב תושביה של ידוובנה היום באו אליה אחרי המלחמה. הם אינם מתלהטים כל-כך, ועם זאת הם חשים שמאשימים אותם שלא בצדק, ולפיכך הם להוטים להאמין לגרסת החפות. שתי הקבוצות מאוחדות בסירובן לזכור.

לאחרונה הלכתי ברחוב פשיטולסקה (Przytulska) שלפני המלחמה התגוררו בו משה ביאלושבסקי (Białoszewski), ינקל בלומרט (Blumert), יוסל צינוביץ' (Cynowicz), פייבה דרייארסקי (Fajba Drejarski), שמחה גראייבסקי (Grajewski), מאיר גרונדובסקי (Grondowski), ינקל יוסל (Jankel Josl), ברק ידווביסקי (Jedwabiński Berek), משה קמיונובסקי (Kamionowski), יצי קפושניאק (Ici Kapuśniak), משה לאסקו (Lasko),

⁶ הערך העורך: ראה מאמרו של סטשמבוש, "אל האדון פרופ' גוטמן – לרישום ביומנך" בכרך הזה.

אנטר מרחבקו (Anter Marchewko), אלי פצינוביץ' (Pecynowicz), ינקל פייקורסקי (Piekariski), ינקל סמבורסקי (Semborski), איציק סטולרסקי (Stolarski), דניאל שקלרקיביץ' (Szklarkiewicz), ברק שמואל (Berek Szmujeł), שמואל ויישטיין (Wajsztajn), צלקה וסרשטיין (Całka Wasersztajn), אברהם זבורובסקי (Zaborowski), אברהם זיידנשטט (Zajdensztat), וולף ז'ימני (Wolf Zimny) – כולם כנראה עם ילדיהם, נשותיהם והורי הוריהם. שאלתי את התושבים אם שמעו אי פעם את שמותיהם של היהודים שגרו פעם ברחובם, והם ענו לי: "שלא תאיימי עלינו. יש לנו את כל המסמכים המוכיחים את הבעלות שלנו על הבית הזה".

בבוקר לאחר טקסי הזיכרון של 10 ביולי 2001, חזרתי לידוובנה עם יעקוב פצינוביץ' ושלוש בנותיו. הוא גויס לצבא האדום ושרד, אבל רוב קרוביו נשרפו באסם. היום הוא גר ביהוד, בישראל. לפני המלחמה גרה משפחתו בקצה רחוב פשיטולסקה. הייתה להם טחנת קמח. כשהתקרבו ראינו אישה צעירה עומדת בחצר הקדמית של הבית השכן. הנה השיחה שהתפתחה:

"הייתה לנו כאן טחנת קמח", אמר פצינוביץ'.
 "לא גרנו כאן אז, ועכשיו אלה אנחנו שסובלים הכי הרבה".
 "בית הקברות היה בכיוון הזה. כאן היה השביל הפרטי שלנו", המשיך פצינוביץ' בחיוך.
 "מדוע הילדים שלנו צריכים לסבול בגלל זה?"
 "הבית היה כולו בנוי עץ. הוא היה ארוך, קומה אחת בסך הכל, ובהמשך היה מבנה קטן שבו החזקנו תבואה ושמן. היו לי ארבעה אחים ושתי אחיות: יוסף, פרומקה ומשה, ואז אני נולדתי ואחרי באו שרה וינון".
 האישה בחצר החלה לאבד את סבלנותה: "אין לי מושג מה קרה עם הבית. אנחנו כבר בנינו לעצמנו בית חדש".

כמה אנשים בידוובנה אינם מאמינים ב"גרסת החפות" הדומיננטית? רק מעטים מתנגדים לה בגלוי, ומספרם הולך וקטן.
 ראש העיר של ידוובנה, קשישטוף גודלבסקי (Krzysztof Godlewski), שוקל לעזוב לארצות-הברית. הוא עמד בכל הלחצים של מועצת העיר ושל הכומר שלא להשתתף בטקסי הזיכרון ב-10 ביולי (המועצה אסרה עליו להשתתף בהצהרה רשמית). המועצה אילצה אותו להתפטר והפיטורין התקבלו בשמחה רבת.

מייצ'סלאב דז'ידז'יץ (Mieczysław Dziejic) ובנו יאנוש לשק (Janusz Leszek) כבר היגרו לארצות-הברית. לאחר שסיפרו את סיפור האירועים מלפני 60 שנה לפני מצלמות הטלוויזיה ובעיתונות, היו נתונים להטרדות בלתי פוסקות מצד שכניהם ולא יכלו לעמוד בכך.⁷ ברצוני להרחיב במקצת את הדיבור על לשק דז'ידז'יץ משום שהאיש מהווה דוגמה למה שהפולנים בפני הדור השני אחרי השואה יכלו לחשוב אילו גידלו אותם הוריהם אחרת. חוץ מזה סיפרו משקף את האווירה השלטת בעיר. שוחחתי עמו שעות ארוכות לפני עזיבתו לארצות-הברית. כששהיתי באזור יכולתי תמיד לסמוך עליו. הייתי מחנה למשל את המכונית בחצרו – טובה שאינה מובנת מאליה בשום פנים ואופן. בני שיחי האחרים (חוץ מראש העיר וראש מועצת העיר) היו מבקשים ממני לחנות במקום אחר ולבקרם רק אחרי רדת החשכה. "סבתי תמיד נהגה לומר שיגיע הזמן ויתגלה מי אחראי לקטין (Katyn)⁸ ומי רצח את היהודים, אבל היא לא הספיקה לראות לא את זה ולא את זה", סיפר לי דז'ידז'יץ הבן בשיחתנו הראשונה בסתיו 1999.

כשהייתי ילד אהבתי להתלוות לאבי לכל מקום, וכך הזדמן לי לשמוע סיפורים. ידעתי ששמואל וסרשטיין התחבא אצלנו בבית לפני שהגיע לגברת אנטונינה וז'יקובסקה (Antonina Wyrzykowska), אבל גם ידעתי שאסור לספר על כך לאיש. צמיגי האופניים של אבי נחתכו כמה פעמים אחרי הראיונות שהעניק בקיץ האחרון. זוהי קהילה מיוחדת במינה – מאשימים את היהודים בכל דבר רע שקורה. שמעתי את הדברים האלה מיום שנולדתי – בין אם הממשלה לא בסדר, מזג האוויר גרוע, הפרה התפגרה – תמיד היהודי אשם בכל. לפני הנסיעה ליריד, למשל, כשהילד היה מבקש שייקחו גם אותו, האנשים היו אומרים לו: "לא אקח אותך, כי בכניסה ליריד הילדים חייבים לנשק את זקנו של היהודי". וכשילד לא רצה ללכת לישון אמרו לו: "תהיה ילד טוב, או שהיהודים יעשו ממך מצות". ככה חינכו את הילדים, הפחידו אותם ביהודים, והדבר לא השתנה אחרי המלחמה. לאבא היה כסף כי ניהל את המשק כמו שצריך, חסך, ואילו אמא הייתה קמה בלילה לקטוף תות שדה כדי למכור אותו בבוקר. אז אנשים אמרו שיש להם כסף יהודי מפני שעזרו ליהודים. כל הזמן שמעתי שמגיע

⁷ Andrzej Kaczyński, "Nie zabijaj," *Rzeczpospolita*, July 10, 2000; Adam Willma, "Broda mojego syna," *Gazeta Pomorska*, August 4, 2000; Anna Bikont, "We from Jedwabne"; Agnieszka Arnold, "Sąsiedzi," documentary film, TVP Program 2, April 3-4, 2001

⁸ מדובר באתר בקרבת סמולנסק שבו נורו אלפי קצינים פולנים למוות בידי יחידות סובייטיות בשנת 1940.

ליהודים מה שקרה להם מפני שהסגירו פולנים לנקוו"ד. כבר לא היה לי כוח לחזור שוב ולומר להם שגם הפולנים עשו כך, רק הייתי שואל: "ובמה אשמים הילדים?"

אחרי זה נסע דז'ידז'יץ לארצות-הברית לכמה חודשים לבקר את אחיו, אבל עד מהרה חזר.

כשנשארה אישתי לבד עם הילדים, ניסה מישהו שוב ושוב לחטוף את הבן הצעיר. איש בן חמישים בערך צפה על בית-הספר, ויום אחד ניגש אל הבן שלי וניסה להסתלק אתו. מזל שהמורה שמה לב ורצה אחריהם. אחרי שבועיים הוא חיכה שוב לבן שלי. אישתי הצליחה לאתר אותו לפי התיאור שנתן הבן, הודיעה למפקד המשטרה ונסעה לשם עם שוטר. השוטר רק שאל אותו מה שמו ושחרר אותו. הוא אפילו לא הסתכל בתעודות שלו על-אף שאישי ביקשה שיסתכל. האיש מסר שהוא עובד בבית-ספר לא רחוק משם ושמו יאנוש מלינובסקי (Malinowski Janusz). בדקנו את העניין ולא היה שם שום עובד בשם הזה. ייתכן שהתקרית עם אבא שלי והבן היה צירוף מקרים, אבל עכשיו אנחנו מפחדים בגלל הילד. אנחנו מלווים אותו לבית-הספר ומחזירים אותו משם.

כך סיפר לי דז'ידז'יץ בתחילת 2001, ועדיין היה נחוש להישאר בידוובנה ולהוסיף לנהל את המשק שבבעלותו ולא להיכנע. אבל בסופו של דבר נשבר ועקר לארצות-הברית לפני הטקס של 10 ביולי שרצה כל-כך להשתתף בו. זמן קצר לפני שעזבו גוללה לפני אישתו של יאנוש לשק, אווה דז'ידז'יץ (Ewa Dziedzic), את סיפורה:

אמרו שישרפו לנו את הבית. התחלנו לפחד ולולא בעלי שהיה צייד והחזיק רובה בבית, לא הייתי עוצמת עין בלילות. אבל גם ככה הייתי מתעוררת ובוכה. כל הזמן הצביעו באצבע על הילדים שלנו: "תסתכלו, הנה הבן של דז'ידז'יץ". הייתה לי חברה שבנה היה מבקר את הילדים שלי וחבריו לכיתה אמרו לו: "אתה הולך לבקר אצל משרתי היהודים". מאז לא בא עוד. הם הוסיפו לקרוא לנו ברחוב "משרתי יהודים". זה היה נורא. החותן שלי, שנמצא רוב הזמן אצל בניו באמריקה, הגיע במיוחד לפולין כדי להשתתף בטקסים, ומכר שלו אמר לו: "מוטב שתשתוק, הם מחכים לך בפניה". הוא הלך למרפאה המקומית, ביקר אצל השכנים ושמע סיפורים רבים כל-כך עד שחזר מיד לאמריקה. לי עצמי לא נשאר חברים; איבדתי את כולם. בכל מקום שהלכנו אליו היו אנשים מצביעים עלינו באצבעות. בחנות היו השכנות מפנות לי את הגב כאילו הייתי מצורעת. כשהייתי נכנסת אל חדר המורים כדי לשאול משהו על הילדים שלי, הייתה

נופלת שתיקה. הכומר הטיח בנו עלילות ואמר שאם לשק היה מסוגל להגיד דברים כאלה, הוא לא קתולי. החיים שלנו בידוובנה נעשו בלתי נסבלים. לבעלי היו חברים טובים כל-כך ועכשיו הם הפסיקו ללחוץ לו את היד מפני שנחשב לבוגד.

"לא יכולנו לסבול את המתח והעוינות שנוצרו סביבנו" אמר יאנוש לשק דז'ידז'יץ.

בדרך למכולת הייתי שומע "משרת היהודים" ובחנות הייתה משתררת דממה. תמיד הייתי חזק ולא פחדתי מאיש. כשהייתי צעיר נהגתי לומר: "אל תרים עלי יד כי תצטער על זה". אבל לפני שנסעתי התחלתי לפחד. החלישו אותי נפשית עם כל הדיבורים שלהם. בחנות הייתי נעמד עם הגב אל הקיר כדי שלא יכו אותי מאחור. אבל יותר מכל פחדנו אישתי ואני בגלל הילדים. חוץ מזה נמאס לי לשמוע את כל הזבל הזה. פעם, כשהייתי בחנות, יצאה אמה של בעלת החנות החוצה ואמרה: "צריך לגרש מכאן את כל היהודים שבאים לעשות ראיונות". יותר מכל הם פחדו שהיהודים יקחו חזרה את מה שנשדד מהם. הם היו אומרים: "היהודים יקחו חזרה את שלהם". לא "שלנו" אלא "שלהם". ועוד אמרו שאיש מתושבי ידוובנה אסור לו להשתתף בטקסים של 10 ביולי ויש להוריד את הווילונות בבתים. הם אמרו לי: "פטריוט לא היה נוהג כמוך". הייתי עונה שאינני פטריוט של הרוצחים אלא של המדינה, ואני בוגד ברוצחים ולא במולדת. איבדנו את כל חברינו, זה אחר זה, איש לא בא לבקר אותנו. השמיצו אותנו כל הזמן ואני השבתי למשמיצים. איש אחד אמר לי שאבא שלי היה חופר כדי לחפש שיני זהב של היהודים ועכשיו הוא מגן עליהם. אמרתי לו: "בטח, ואחר כך הוא התיך אותן במרתף שלכם יחד עם אביך". פעם אחרת מכר של אבי אמר לי: "משרת יהודים, אני הייתי לוקח רובה ויורה באנשים כמוך". עניתי לו: "רק תדאג לקבור אותי כמו שצריך, לא כמו את היהודייה שהכלבים חשפו אחר כך את גופתה". כשהתחילו לבוא לכאן עיתונאים ואבא שוחח אתם, שאלו אותי אנשים: "כמה כסף קיבל אביך על הריאיון שנתן?" עניתי לאחד מהם: "וכמה כסף אבא שלך קיבל על זה שרצח יהודים?" הוא האדים כמו סלק. כאב לו לשמוע את האמת, שאביו אנס יהודייה וקרת את ראשה. אבל כמה זמן אפשר להשיב חזרה? מישהו אמר שהשם שלי לא פולני, כי השמות הפולניים האמיתיים מסתיימים ב"סקי". אחר קרא לי "רבי", בטח חשב שזו מילה מעליבה. היה לנו בידוובנה חבר טוב שיודע מה שאנחנו יודעים וחושב כמונו. פגשתי אותו בכיכר השוק לפני שנסעתי. הוא החליף אתי מילה אחת ונעלם מיד. גם הוא חש מאוים, אלא שלא יכול לברוח לאמריקה ופחד שאם מישהו יראה אותנו ביחד, יתחילו להציק גם לו. כל האנשים ההגונים בידוובנה חוששים. אני מתכוון לא רק להתקפות עלינו אלא גם לאווירה הכללית. הסמכות הראשית כאן היא לשק בובל (Leszek Bubel), האנטישמי

של האנטישמים; הכומר שלנו עודד את התושבים לקרוא את פרסומיו. הם חולקו מול הכנסייה כשבא הבישוף [מלומז'ה-Łomża] קז'מייז' סטפנק (Kazimierz Stefanek) לביקור. לפני 60 שנה נטלו אנשים כאלה, כמו אלה שמטילים עלינו מורא עכשיו, את חייהם של שכניהם, פולנים כמונו. אילו הייתה הכנסייה המקומית עושה משהו אז כדי לבלום את הרוצחים, זה לא היה קורה. והיום אלה הם אותם אנשים, ואותו כומר, ואילו היה ניתן להם היתר, היו חלק מתושבי ידוובנה עושים שנית מה שעשו אבותיהם בעבר. אלא שהפעם לא נותרו עוד יהודים לשרפה.

בידוובנה כולה היה אדם אמיץ אחד, יאנוש לשק דז'ידז'יץ. ועכשיו הוא כבר איננו שם. כשתסתיים החקירה של המכון לזיכרון לאומי אפשר שיבוא הקץ על ביטחונם של המכחישים מידוובנה בעצמם. אולי תזכה אז "גרסת האשמה" לגיטימציה.

אני עצמי מפקפקת בכך. לדעתי יתפסו שתי הגרסאות של האירועים בידוובנה את מקומן בספרי הלימוד להיסטוריה. אחד הביטויים של הדמוקרטיה הצעירה שלנו הוא כמה ספרי לימוד שונים המשמשים בפולין. אחד ממחברי ספרי לימוד להיסטוריה מודרנית, אנדז'י לשק שצנשניאק (Andrzej Leszek Szcześniak), משתתף בדיונים על ידוובנה המתקיימים בכנסיות, שבהם מושא השנאה הוא היהדות העולמית בכלל ויאן טומש גרוס בפרט. במהלך המפגש שהתקיים בכנסיית הדומיניקנים בוורשה, ב-7 באפריל 2001, דיבר שצ'נשניאק אל הקהל שגדש את האולם ואמר: "מדובר במרטירולוגיה של העם הפולני. מנסים לגנוב לנו אותה. גוזלים מאתנו את סבלנו. ההמולה סביב פרשת ידוובנה אמורה להחריש את אוזני הפולנים ולסחוט שישים וחמישה מיליון דולר מאומתנו במסגרת געשעפט [כך במקור] השואה".

בעבר ניסיתי להילחם נגד ספרי הלימוד האנטישמיים של שצנשניאק. אחרי פרסום המאמר שחיברתי עם מריה קרוצ'קובסקה (Maria Kruczkowska) מעל דפי *Gazeta Wyborcza* ב-6-7 במרס, 1999,⁹ חתמו למעלה ממאתיים אמנים, סופרים ואינטלקטואלים על מכתב שסוגר למשרד החינוך. מיד לאחר מכן חתמה קבוצה גדולה לא פחות על מכתב שהגן על ספר הלימוד ש"קידם ערכים פולניים". בין החותמים על המכתב היה אחד ממגיני גרסת האב אורלובסקי, רוברט יז'י נובק (Robert Jerzy Nowak), מחבר הפרסום על "מאה השקרים של י"ט גרוס".¹⁰ עם הזמן התפוגג העניין כולו.

⁹ Anna Bikont and Maria Kruczkowska, "Nadal reprezentuję opcję Polską," *Gazeta Wyborcza*, March 6-7, 1999

¹⁰ Jerzy Robert Nowak, *100 kłamstw J.T.Grossa o żydowskich sąsiadach w Jedwabnem* (Warsaw: Wydawnictwo Von Borowiecky, 2001)

אני חוששת ששתי הגרסאות של האירוע שהתרחש ב- 10 ביולי בידוובנה יוסיפו להתקיים זו לצד זו.

תרגם מפולנית: יז'י מיכלוביץ

מקור: **יד ושם קובץ מחקרים**, ל, דוד זילברקלנג (עורך), ירושלים, תשס"ב, עמ' 7-18.